

_ |

Ivan Kordiš

Mihael Petrovič ml.

Vesna Jerbič Perko

Leufhup leufhup woga gmaina

500 let slovenskega kmečkega upora 1515

Anton Thurn, eden prvih Thurnov na slovenskih tleh
Grad Pilberk, foto Barbara Žabota

Rodbina Thurn

Začetki rodbine Thurn, ene najstarejših še živečih evropskih plemiških družin, so oviti v skrivnost. Po izročilu naj bi bili že v času Karla Velikega svobodni francoski plemiči, v 10. stoletju pa pribekali v severno Italijo in prevzeli ime della Torre.¹ Druga legenda pravi, da naj bi njihovemu predniku priimek – beseda »torre« v prevodu pomemni »stolp«, od koder tudi nemška oblika Thurn – v 4. stoletju kot priznanje za obrambo milanskih Novih vrat v boju proti arijanski verski ločini hkrati z oblastjo nad dolino Val Sassina pri Comskem jezeru podelil milanski škof sv. Ambrož.²

Vsekakor si je rodbina do srede 12. stoletja pridobila obsežne posesti v okolici Milana in jezera Como. V naslednjem obdobju je bilo več njenih članov izvoljenih za podestate (predstojnike) svobodnih severnoitalijanskih mest Padove, Bergama, Brescie in Milana,³ kar štirje, med njimi Ludvik della Torre, ki mu dolgujemo prvo omenbo imena Kočevje, pa so se v 13. in 14. stoletju zvrstili tudi na čelu Oglejskega patriarhata.⁴

Okoli leta 1281 naj bi po porazu proti milanskim rivalom Viscontijem v Gorico pribekal začetnik rodbinske veje, ki jo danes poznamo pod imenom svetokriška ali Thurn-Valsassina, vsaj stoletje kasneje pa se je v mestu naselila še poznejša devinska veja Thurn-Hofer-Valsassina.⁵ Vendar pa naj »starejši« goriški Thurni (t. j. svetokriška veja) za razliko od »mlajših« v resnici ne bi bili v sorodstvu z milanskimi, temveč so najverjetneje izšli iz vrst goriškega nižjega plemstva. Priimek della Torre naj bi dobili, ker so v Gorici dejansko več generacij živeli v stolpu.⁶ Nekaj podobnega bi npr. lahko rekli tudi za rodbino Thurn und Taxis, ki ji je cesar leta 1650 sicer potrdil milansko poreklo, a so svoje zgodnje genealogije po mnenju zgodovinarjev ponaredili.⁷

S slovenskim ozemljem so se člani starejše goriške veje tesneje povezali v 15. stoletju, ko je Antona Thurna goriški grof pooblastil za

Grb veje Thurn-Valsassina v Dvoru pri Polhovem Gradcu

Foto Barbara Žabota

zidavo in varovanje tabora v Svetem Križu (sedanji Vipavski Križ). Antonov sin Vid je tam po letu 1504 zasnoval gospostvo, ki je veji dalo ime. Sto let kasneje so se Vidovi potomci kot protestanti izselili na Češko, veja njegovega nečaka Antona pa je ostala na Kranjskem in se v drugi polovici 17. stoletja razcepila v dve samostojni veji, radovljiško in pliberško. Slednja se je v moški liniji ohranila do danes.⁸ Svetokriška veja je Slovincem dala več pomembnih osebnosti, med drugim grofa Gustava Thurna-Valsassina, zadnjega nemškega deželnega glavarja Kranjske in podpornika slovenskih prizadevanj za enakopravnost.⁹ Prav tako je imela velik vpliv na industrijski razvoj slovenske Koroške, kjer so grofje Thurn imeli več obratov, med njimi železarno na Ravnah.¹⁰

Vidne sledi so v našem kulturnem prostoru zapustili tudi devinski Thurni, po gradu Vipolže v Goriških brdih včasih imenovani vipolški.¹¹ Tako je npr. Rajmond VI. v Devin pripeljal patra Sommaripo, pisca italijansko-slovenskega slovarja *Vocabolario italiano e schiavo* (1607), prvega protireformacijskega katoliškega tiska za slovensko območje po katekizmu Lenarta Pacherneckerja. Sommaripa se je slovenščine učil pod mentorstvom Rajmondovega sina Matije, kar priča, da so Thurni vsaj v tem času bili večji jezika okolja, v katerem so prebivali.¹²

Grob patriarha Ludvika v oglejski baziliki

Wikimedia Commons

Jurij Thurn

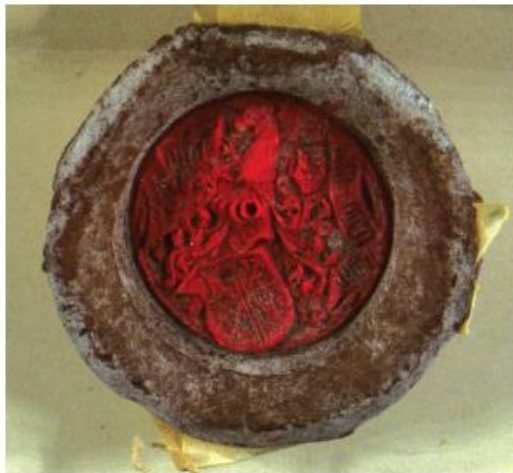
Baron Jurij Thurn, pri Nemcih znan kot Georg ali Jörg von Thurn, pri Italijanih kot Giorgio Della Torre, pri Rusih pa kot Jurij Delator, se je rodil okoli leta 1460, najverjetneje na Goriškem. Njegov oče je bil Hans (Johann) I. iz mlajše goriške veje Thurnov, mati Francesca pa je prihajala iz ugledne padovanske rodbine Forzate.¹³

Po študiju prava, ki naj bi ga dokončal v Padovi, je vstopil v službo bodočega cesarja Maksimilijana I. Sprva se je vojskoval na Nizozemskem, od januarja 1488, ko je omenjen kot eden izmed Maksimilijanovih odposlancev pri papežu, pa ga je delodajalec, ki ga je dve leti pozneje postavil tudi za svojega svetnika, začel usmerjati v diplomacijo.¹⁴ Najpomembnejši potovanji sta Thurna – neapeljski kralj Ferdinand III. ga je menda imenoval »*moj najdražji prijatelj*«¹⁵ – s pogajalskimi postanki na Švedskem in v deželah Nemskega viteškega reda med letoma 1490 in 1492 popeljali v Moskvo, kamor ga je Maksimilijan poslal, da bi se z velikim knezom Ivanom III. dogovoril za zaveznitvo proti poljskim kraljem iz dinastije Jagieloncev. Dogovarjanja niso obrodila sadov, vendar ne po Thurnovi krivdi.¹⁶ Čeprav ga po letu 1492 vladar ni več angažiral v zunanji politiki, morda prav zaradi »*samovoljnosti, neznosnosti in vzkipljivosti*«, ki mu jih že takrat očital neki italijanski odposlanec, pa mu je v naslednjih letih zaupal več drugih pomembnejših nalog. Tako se je Thurn vojaško dokazoval v Friziji in habsburški Nizozemski, s pordenonskim glavarjem Colloredom zatrl kmečki upor v furlanskem Pordenonu ter se udeležil pogajanj o volitvah škofov v Würzburgu in Freisingu. Med beneško vojno je Maksimilijanu predložil načrt za zavzetje Istre in Dalmacije, hkrati pa se za vladarjevimi hrbtom skušal skrivaj povezati tudi z Benečani, kar kaže na njegov brezobzirno koristoljuben značaj.¹⁷

Listina, s katero Jurij Thurn 3. februarja 1507 potrjuje zakup Fridrihtajna in kočevskega gospostva

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj

Thurnov pečat

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj

Ob Maksimilijanovi naklonjenosti je na prelomu s 15. na 16. stoletje na območju današnje Slovenije in Hrvaške pridobil več posesti. Že leta 1494 je bil tako imenovan za oskrbnika Krškega, na začetku februarja 1507 je od Maksimilijana za 12.000 renških goldinarjev zakupil grad Fridrihtajna s kočevskim gospostvom, dve leti pozneje pa je po osvoboditvi iz beneških rok v upravljanje dobil še Vipavo. Skoraj dve desetletji je proti volji freisinškega škofa gospodaril tudi s Klevelandom ter do smrti z gradom Bizeljsko, ki je bil sicer v lasti krške škofije. Poleg tega je bil oskrbnik Svibnega, kmalu po poroki s Heleno Frankopansko, s katero se je oženil okoli leta 1505, pa je zasedel tudi Samobor, ki naj bi ga po lastnih trditvah sicer kupil, kar pa so Frankopani odločno zanikali.¹⁸

Kot je razvidno iz listin deželnih stanov, je Thurn, ki ga na nekem mestu sodobniki opisujejo kot orožja veččega moža orjaške postave,¹⁹ na argument sile stavil tudi pri premoženjskih in posestnih zadevah. Pritožniki Maksimilijanu po letu 1510 niso poročali le o njegovem nasilju nad podložniki, marveč so se pritoževali tudi nad Thurnovim odnosom do plemstva in Cerkve. Tako naj bi denimo povsem izropal tri vasi pleterskega samostana in podložnike preselil na Ogrsko, cesarski mitničar Mihael Preinperger iz Kostela pa je januarja 1515 (?) deželne stanove v Ljubljani obvestil, da je Thurnov oskrbnik Stržen po zaplembi sedmih tovorov soli, ki so jih kočevski podložniki skušali brez plačila pretihotapiti mimo mitnice, na gospodarjev ukaz s 400 do 500 ljudmi – številka je nemara pretirana – od Osilnice udaril proti Kostelu, zaradi česar se je Preinperger moral umakniti na Hrvaško.²⁰

Še bolj so ob Thurnovi samovolji trpeli podložniki. Kmalu po prevzemu posestev v Krškem in Kočevju je začel uvajati nove in zviševati stare dajatve. Kočevarjem je odrekel tudi brezplačno sečnjo lesa za lastne potrebe v gozdovih, »*kar je novost in proti stari pravici*«, kot so pisali stanovi. Kdor se njegovim zahtevam ni uklonil, je končal v zaporu. S takšnimi in podobnimi prijemi je v slabih dveh

Carl Postl: Razvaline gradu Fridrihšajm (sreda 19. stoletja). Da bi uporniki osvojili grad, viri ne poročajo. Deželni stanovi v dokumentu iz junija 1515 Fridrihšajm celo eksplicitno omenjajo med nezasedenimi gradovi (Marija Verbič: Deželnozbornski spisi kranjskih stanov 1499-1515, str. 150).

Študijska knjižnica Milana Jarca, Novo mesto

desetletjih dohodke kočevskega gospostva skoraj podvojil. Končno so razdraženi prebivalci dveh kočevskih vasi ob nekem zborovanju Thurna in njegovega oskrbnika Gregorja Stržena presenetili ter ustrelili.²¹ Kolikor je znano, je bil prvi slovenski graščak, ki ga je doletela tovrstna usoda.²²

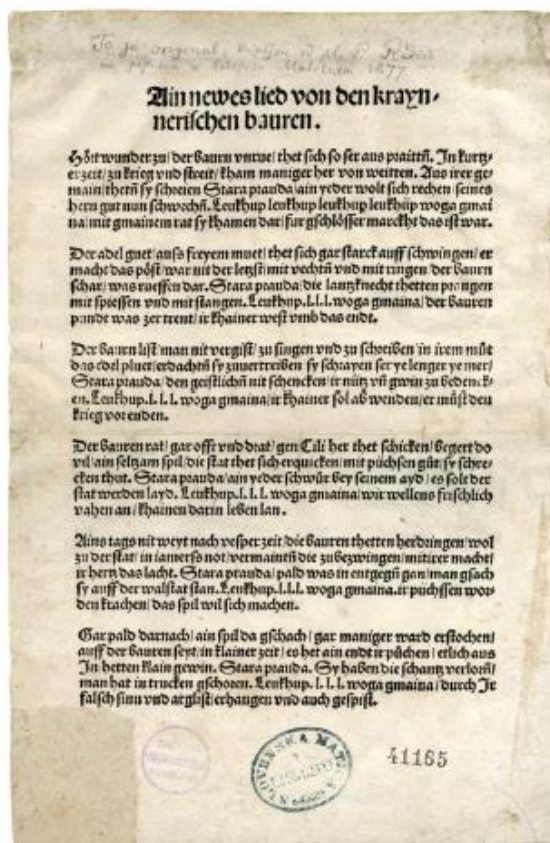
Ali se je to zgodilo spomladi 1515 ali pa tri leta prej, ni docela jasno. Del zgodovinarjev namreč dvomi o dataciji nekaterih dokumentov na leto 1515 in navaja, da si je Thurnova vdova že julija 1512 pri cesarju Maksimilijanu prizadevala za ohranitev posesti pokojnega moža, prav tako pa naj bi v imenu mladoletne hčerke Anne pred letom 1514 nadaljevala sodni spor, ki se je med Thurnom in Hansom Auerspergom vnel zaradi nerešenih vprašanj glede kočevskega in svibenskega gospostva.²³ V kolikšni meri torej drži datum 20. marca (ali maja) 1512, ki naj bi bil kot dan baronove smrti vklesan na Thurnovem nagrobniku v Samoboru,²⁴ zato ostaja odprto vprašanje. Nedvomno pa so deželni stanovi v ravnanju Kočevjarjev videli eno začetnih dejanj prvega slovenskega kmečkega punta, saj so še poleti 1515 izrecno zatrjevali, da so upor sprožili kočevski podložniki, ki so ubili Thurna in Stržena, puntarski val pa se je potem razširil po vsem Kranjskem in Spodnjem Štajerskem do Sotle in Drave ter naprej na Koroško in proti Gradcu.²⁵

Uboj Jurija Thurna, ki naj bi bil po spletnih genealogijah prednik skoraj vseh današnjih evropskih vladarjev, v Angliji pa je njegov neposredni potomec bojda princ Charles,²⁶ je imel posledice tudi za geografsko podobo Slovenije. Del kočevskega gospostva pri Čabru je namreč Thurn v dosmrtni užitek prepustil grofu Kristofu, prijatelju Zrinjskih,²⁷ ki pa so si ga po Thurnovi smrti preko Frankopanov začeli lastiti.²⁸ Leta 1794 je območje po dolgotrajnih sporih zaradi zapletenosti postopkov in izgubljenih aktov tudi formalno pripadlo Hrvaški.²⁹

Pesem z ozadjem

Neposredno po porazu kmečke vojske pri Celju poleti 1515 je v dunajski tiskarni Johanna Singrienerja³⁰ nastal letak z najstarejšim znanim tiskanim slovenskim zapisom. V nemški pesmi *Ein neues Lied von den kraynnerischen bauren* (Nova pesem o kranjskih kmetih) sta namreč med verze, s katerimi so najemniški vojaki mestu in svetu oznanili svojo zmago nad uporniki, vpletena tudi vzklika »Stara prauda« in »Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina«. Samo besedilo drugače poroča o tem, da so se kmetje z omenjenima gesloma vzdignili proti gosposki, vendar po neuspešnem napadu na Celje od »stare pravde« številni niso imeli drugega dobička kot smrti, »ubogo gmajno« pa zaradi »hinavstva in prekanjenosti« čakajo vislice in kol.³¹

Pesem je bila v slovenskem tisku objavljena šele leta 1877, ko so predsednika Slovenske matice dr. Janeza Bleiweisa k temu spodbudile razprave ob natisih v Avstriji in Nemčiji. Tam jo je, grafično spremenjeno in prilagojeno tedanjemu pravopisu, v zbirki

Letak najemniških vojakov s puntarskima gesloma iz leta 1515

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Florian Geyer, uporniški voditelj v nemški kmečki vojni 1525 (bakrorez iz 19. stoletja)
Wikimedia Commons

Alte hoch- und niederdeutsche Lieder (Stare visoko- in nizkonemške pesmi) že tri desetletja let prej prvi ponatisnil pesnik Ludwig Uhland.³² Bleiweis je ob objavi litografije originalnega letaka v matičinem letopisu vseeno še čutil potrebo, da se distancira od kmetov, ki so po njegovem mnenju »planili na graščine, samostane in cerkve, ropali, požigali in morili,« dokler jih po cesarjevem ukazu ni zatrla plemiška vojska.³³

Že pet let zatem je obe gesli v epu *Stara pravda* brez podobnih zahtev uporabil Ivan Jenko, starejši brat Simona Jenka, kmalu za njim pa v ciklusu z istim imenom še Anton Aškerc.³⁴ Pozneje so po njiju posegli tudi drugi pesniki, na primer Oton Župančič v pesmi *Veš poet svoj dolg?*³⁵ in Janez Menart v *Baladi o kmečkem puntu 1515*.³⁶ Nedvomno pa sta gesli najširše prepoznavni postali s *Puntarsko pesmijo* Mileta Klopčiča, znano tudi pod naslovom *Le v kup, le v kup, uboga gmatjna*.

Klopčičevi verzji so nastali kot del Kreftove drame *Velika puntarija*, ki jo je leta 1937 založila Slovenska matica.³⁷ Kakor se je kasneje spominjal Bratko Krefč, je novembra 1924 na Dunaju v neki pesmarici revolucionarnih pesmi, ki jo je izdala zakamufilirana založba Kominterne, odkril note in besedilo »stare nemške puntarske pesmi« *Das Florian Geyer Lied* (Pesem Floriana Geyerja). Na njegovo pobudo je Klopčič nato melodijo (ter v znatno manjši meri besedilo) ob snovanju *Velike puntarije* s prirejenima citatoma iz leta 1515 »*Le v kup, le v kup uboga gmatjna, heja, hejo! Za staro pravdo zdaj bo drajna, heja, hejo!*« uporabil za *Puntarsko*.³⁸

Še v predvojnem času se je Klopčičeva pesem skupaj z napevom osamosvojila od dramskega dela in našla pot med ljudi. Med drugo svetovno vojno pa je – brez pesimistične četrte kitice (*«Premagana je kmečka četa ...»*) – postala ena najbolj priljubljenih in najpogostejše natisnjenih partizanskih pesmi, še posebej v danes običajni priredbi, ki jo je z nekaj posegi v izvorno melodijo leta 1943 na Kočevskem napisal Rado Simoniti.³⁹ Tako kot Krefč in Klopčič so tudi partizani verjeli, da je podlaga za slovensko inačico uporniška pesem iz 16. stoletja, kar pa v resnici ne drži.

Melodijo *Pesmi Floriana Geyerja*, oziroma *Wir sind des Geyers schwarze Haufen* (*Mi smo Geyerjeva črna gruča*), je namreč dejansko šele v prvi četrtini 20. stoletja zložil Fritz Sotke (1902-1970), ki se je ob tem naslonil na komaj nekaj desetletij staro besedilo psevdohistorične pesmi upokojenega generala in Münchenskega slikarja Heinricha von Rederja (1824-1909) *Der arme Kunrad* (*Ubogi Kunrad*).⁴⁰ V naslednjih letih so ji različni, večinoma anonimni pisci, dodali nove kitice in tako še poudarili navidezno povezavo z nemško kmečko vojno 1525.

Iz taborniških vrst, ki jim je bila pesem najprej namenjena, se je kmalu razširila med levo usmerjena gibanja in bila natisnjena v več marksističnih pesmaricah.⁴¹ Zelo hitro pa so jo sprejeli tudi desničarski krogi, še posebej skrajno nacionalistična mladinska zveza Artam, ki je bila tesno povezana z nacionalsocialisti.

Tako imenovanim Artamanom, njihova člana sta bila tudi Heinrich Himmler in Rudolf Höß, pozneje komandant Auschwitzta,⁴² je bila zaradi proagrarnе usmerjenosti tematika Floriana Geyerja, frankovskega plemiča, ki se je med nemško kmečko vojno leta 1525 pridružil upornikom,⁴³ še posebej blizu. Navduševali so se tudi nad črnimi oblačili, kakršna so nosili Geyerjevi borci.⁴⁴ Prav preko njihove »kmečko črne« je barva kasneje prešla v uniforme SS,⁴⁵ ki je Geyerja ravno tako mitizirala⁴⁶ ter marca 1944 po njem imenovala

Pesem Floriana Geyerja (*Wir sind des Geyers schwarze Haufen / Mi smo Geyerjeva črna četa*) iz esesovske pesmarice SS-Liederbuch
www.archive.org, sestavljeni posnetek Mihael Petrovič ml.

celo konjeniško divizijo Waffen-SS.⁴⁷ *Pesem Floriana Geyerja* je bila vključena tudi v esesovsko pesmarico *SS-Liederbuch*.⁴⁸

Splet okoliščin in nepoznavanje resničnega zgodovinskega ozadja sta tako privedla do tega, da so partizani in pripadniki nacističnih formacij med drugo svetovno vojno prepevali dve različici iste pesmi. Da bi bila ironija še večja, se je tudi Sotke uspešno uveljavil v Hitlerjevem režimu. Leta 1932 je vstopil v nacionalsocialistično stranko. Napisal je več propagandnih publikacij in pesmi, med drugim *Pesem novega časa (Lied der neuen Zeit)*, v kateri je poveljeval Hitlerja. Po letu 1934 je deloval v radijskem oddelku Hitlerjugend, kasneje pa prevzel vodenje radijske šole v kulturnem uradu rajhovskega mladinskega vodstva. Konec vojne je dočkal s činom standartenführerja (polkovnika) SS.⁴⁹

Dva »kočevska« zgodovinska romana

Upor 1515 je s svojo silovitostjo in dramatičnostjo pritegnil pozornost številnih književnih ustvarjalcev, od Aškerca⁵⁰ do Jakliča⁵¹ in drugih, seveda pa tudi zanimanje zgodovinarjev in družboslovcev, med njimi Friedricha Engelsa, ki v slovenskem punktu videl enega od predhodnikov nemške kmečke vojne leta 1525.⁵² Kljub povezavi z začetki upora pa je Kočevska z literarnega vidika dolgo ostajala malodane prezrta. Svoj prvi uporniški roman, hkrati tudi prvi kočevski zgodovinski roman nasploh, je tako dobila šele leta 1938 z delom v Nemški Loki rojenega avstrijskega zdravnika Karla Roma (1902-1963)⁵³ *Rebellion in der Gottschee (Upor na Kočevskem)*.⁵⁴

Romov roman govori o usodi Hanscha Jonkeja iz Mozlja pri Kočevju in njegove družine. Jonke kočevske podložnike leta 1515 popelje v boj proti nasilnemu graščaku Thurnu in njegovemu oskrbniku Strženu. S pomočjo Strženove soproge Elizabete, ki moža zasovraži, ko ta posli Jonkejevo zaročenko, skozi skrivni prehod uporniki vdrejo na grad Fridrihštajn, kjer Hansch ubije Stržena, njegov brat Anton Thurna, najmlajši Peter pa Thurnovega sina, ki mu je s puščico nekaj dni prej izdrl oko.

Dr. Karl Rom (1902-1963)
Gottscheer Zeitung, Celovec

Jože Pahor (1888-1964)
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

V Kočevju uporniki nato vzpostavijo kmečko samoupravo. Vendar pa jih preračunljivi meščani izdajo in v mesto spustijo plemiško vojsko. Hansch ter njegova sovoditelja Urban in König⁵⁵ so obsojeni na smrt. Ob poskusu, da bi brata rešil z morišča, umre tudi Anton, Petra pa Thurnov naslednik Ungnad pomilosti in mu prepusti Hanschevo kmetijo. Petdeset let pozneje bo prav Petrov sin, Hansch mlajši, vodil odposlanstvo, ki bo deželnemu knezu in cesarju vročilo vnovične pritožbe kočevskih kmetov.

Upor na Kočevskem je ostal Romov edini obsežnejši literarni dosežek. Čeprav na Slovenskem v času izida ni bil deležen posebne pozornosti – med redkimi izjemami je bil *Gottscheer Zeitung* – pa je delo kasneje zaznavno vplivalo na percepcijo vstaje. S knjižico Franca Cankarja *Fridrihštajn in Kočevje v letih 1425-1515*,⁵⁶ ki je za eno izmed podlag vzela prav Romov roman,⁵⁷ se je tako v javnosti, tudi strokovni,⁵⁸ po letu 1973 med drugim močno razširilo prepričanje, da so uporni kmetje Thurna in Stržena ubili na Fridrihštajnu, o čemer pa zgodovinski viri, prav tako kot tudi o morebitnem napadu na sam grad, dejansko ne poročajo.

Če se je Karl Rom v svojem romanu posvetil Kočevski, pa je njegov slovenski pandan *Matija Gorjan*,⁵⁹ ki ga je dve leti pozneje pri Slovenski matici izdal pisatelj in dramatik Jože Pahor (1888-1964), zastavljen precej bolj ambiciozno. Čeprav je tudi Pahor za izhodišče vzel lik fiktivnega Kočevčarja in se s pripovedno nitjo večkrat vračal na Kočevsko, pa je bil njegov namen, kot je ugotavljala kritika, predvsem »brez večje romantike prikazati vstajo slovenskega ljudstva za staro pravdo l. 1515 v vseh vzrokih, povodih, poteku in koncu.«⁶⁰

Pahorjeva fabula se tako prične spomladi 1514, ko študent Matija Gorjan, sin svobodnjaka s Tople Rebri pri Kočevju, s prijateljem Vidom Kisslom iz Nürnberga prispe na Kisslovo graščino na Fužinah. Ob družanju z ljubljanskimi aristokrati spozna plemenito Klaro de Ruspi. Zaljubi se in zapusti natakario Majdo, ki je z njim zanosila, spre pa se tudi z očetom, ki sinovega obnašanja ne odobrava in zahteva, naj se vrne domov. Ko starega Gorjana malo kasneje zapre fevdalec Thurn, si Matija zaman prizadeva, da bi ga osvobodil. Ob spoznanju, da mu tudi Vid noče pomagati, se kot eden vodilnih organizatorjev vključi v nastajajoče uporniško gibanje.

Na začetku leta 1515 Thurn napade več kočevskih in ribniških vasi ter obglavi Gorjanovega očeta in svaka. Podložniki v naskoku na Kočevje ubijejo graščaka in njegovega oskrbnika. Upor se razširi po vsej deželi, vendar neenotne upornike plemstvo porazi. Po bitki pri Celju Matija nadaljuje odpor na Dolenjskem. Ko ga ujamejo, mu de Ruspijeva, ki se je medtem poročila z graščakom Lambergerjem, a za Gorjana žrtvuje življenje, pomaga pobegniti. Matija med begom ubije tudi nekdanjega prijatelja Kissla. Ostanke kmečke vojske so kmalu zatem razbiti pri Brežicah, Gorjan, ki spopad preživi, pa se umakne v Jastrebarsko, kjer ga čaka Majda s sinom.

Kot tipični deli nacionalnega romantizma prve polovice 20. stoletja niti Pahorjev niti Romov roman, ki ga na nemškem govornem področju sicer označujejo kot »pisateljski spomenik eksistenčnemu boju Nemcev v kočevski deželi«,⁶¹ ne nagovarjata več širšega bralstva. Zanimiva sta predvsem kot zgodovinski pojav. *Upor na Kočevskem*

Romana Rebellion in der Gottschee (Upor na Kočevskem) in Matija Gorjan
Foto Mihael Petrovič ml.

v slovenščino ni preveden, *Matijo Gorjana* pa je v drugi in doslej zadnji izdaji leta 1946 založila tržaška Gregorčičeva založba.⁶²

Mihael Petrovič ml.

Opombe

- 1 Miha Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina na Koroskem, v *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008), 56/2: 248.
- 2 Friedrich Cast, *Historisches und genealogisches Adelsbuch des Königreichs Württemberg* (Stuttgart: J. A. Gärtner, 1839): 80.
- 3 Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina* (glej opombo 1): 248.
- 4 Kranjec, Silvo: Thurn (della Torre), v *Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980), 12. zvezek (Taborška - Trtnik): 81.
- 5 Vojko Pavlin, Solkanski župnik Rihard iz Gorice - Thurn?, v *Oltre i confini: scritti in onore di don Luigi Tavano per i suoi 90 anni* (Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 2013): 233-234; za potmenovanji Thurn-Valsassina in Thurn-Hofer-Valsassina primerjaj Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina* (glej opombo 1): 248.
- 6 Pavlin, *Solkanski župnik Rihard* (glej opombo 5): 233.
- 7 Tilmann Schmidt, Della Torre, v *Die großen Familien Italiens* (Stuttgart: Kröner Verlag, 1992): 223-224.
- 8 Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina* (glej opombo 1): 249-252.
- 9 Gustav grof Thurn-Valsassina (1836-1888), je dolžnosti deželnega glavarja opravljal od leta 1881 do smrti. Kot politik je podprl narodna društva, govoril slovensko in naročal slovenske časnike. Zaradi zavzemanja za Slovence je bil pri nemških poslancih, se posebej pri Karlu Detzmannu, nepriljubljen. Ob radovijski je imel v lasti še graščine Stari Grad (Wallenburg), Lehen in Planckenstein (Zbelovo) na Štajerskem. Kranjec, *Thurn* (glej opombo 4): 83; Thurn-Valsassina, Gustav grof, v *Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980), 12. zvezek (Taborška - Trtnik): 83; Nekrolog (=Mrtvaški list-), v *Novice, gospodarske, obrtniške in narodne* (Ljubljana: J. Blaznikovi nasledniki, 1888), XLVI/30, 25. julij 1888: 237-238.
- 10 Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina* (glej opombo 1): 247.
- 11 Pavlin, *Solkanski župnik Rihard* (glej opombo 5): 231.
- 12 Furlan, Metka: Alasta da Sommaripa, Gregorio, fra (1578-1626), v *Novi Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013), 1. zvezek: 112-113.
- 13 Roland Schäffer, Georg Freiherr von Thurn (+1512), v *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik* (Wien, Heraldisch-genealogische Gesellschaft „Adler“, 1982), 12(XXVI)/11, julij-september 1982: 379; Rodolfo Pichler, *Il Castello di Duino. Memorie di Rodolfo Pichler* (Trento, Stabilimento Tipografico di Giovanni Selsler, 1882): 317-318 in 475 (tabela 1); za rodbino Forzate glej: *Cenni storici sulle famiglie di Padova e sui monumenti dell'Università* (Padova, Tipi della Minerva, 1842).
- 14 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 380.
- 15 Pichler, *Il Castello di Duino* (glej opombo 13): 317-318 in 475 (tabela 1).
- 16 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 380.
- 17 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 380.
- 18 Listino o zakupu Fridrihtajna in Kočevja z gorskimi pravicami ter desetno v Dobljčah, Gradniku in Sadiniji vast, je Maksimilijan izdal v Landecku 1. februarja 1507, pri čemer si je pridržal možnost, da posesti v roku 16 let odkupi nazaj. Thurnov odgovor je datiran na 3. februar 1507. Ker mu je Maksimilijan 2. februarja isto leto odpustil tudi polovico letnega davka kočevskega gospostva iz leta 1506, se je Thurn mesec dni kasneje zavezal, da bo v naslednjih 16 letih v poridavo Fridrihtajna, mesta in uradne hiše vložil še 1000 goldinarjev. Če bi Maksimilijan gospostvo ponovno odkupil, bi mu Thurn ali njegovi dediči morali prepustiti polovico davkov zadnjega leta pred odkupom. Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 380-382; za korespondenco med Maksimilijanom in Thurnom primerjaj Georg Widmer, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländches* (Wien: Verein Der Deutschen aus Gottschee in Wien, 1931): 38 in 172; Ivan Simončič, *Zgodovina kočevskega ozemlja, v Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. (Ljubljana, Vodstvo družbe sv. Cirila in Metoda, 1939): 75.
- 19 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 380.
- 20 Poleg omenjenih, literatura navaja tudi pritožbe proti Thurnu zaradi neplačevanja pobranih davkov, podvajanja mltnin in prisvajanja posesti. Nekateri člani deželnih stanov so zato grozili, da bodo tudi sami prenehali plačevati davke, Thurna pa k pameti spravili s silo. Kot kaže, je Maksimilijan z ukrepanjem zaradi naklonjenosti Thurnu odlašal, čeprav je tudi sam dobro poznal njegovo arborito naravo: po dolgoletnem sporu s kraljevim zakladnikom Simonom von Hungerspachom, ki je zaposloval celo dunajsko univerzo in najvišje sodne instance, sta bila namreč oba prepričljiva izključena iz dvornega sveta, ne da

- bi se spor s tem končal. Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*. (Ljubljana, DZS, 1962): 91-93; Marija Verbič: *Deželnozbornski spisi krajskih stanov: 1499-1515. Publikacije Arhiva SR Slovenije, Viri I* (Ljubljana, Arhiv Socialistične republike Slovenije, 1980): 32-34, 62, 121, 126; za spor med Thurnom in Hungerspachom primerjaj Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 382.
- 21 Bogo Grafenauer, *Kmečki upori* (glej opombo 20): 95; Verbič, *Deželnozbornski spisi* (glej opombo 20): 149.
- 22 Jože Koropec, *Mi smo tu: veliki punt na Slovenskem v letu 1635* (Maribor, Obzorja, 1985): 18.
- 23 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 383.
- 24 Schäffer, *Georg Freiherr von Thurn* (glej opombo 13): 383-384.
- 25 Verbič, *Deželnozbornski spisi* (glej opombo 20): 149; Katalog dokumentov, v *Kmečki punti na Slovenskem*. (Ljubljana, Narodni muzej, 1973): 125.
- 26 Primerjaj npr. <http://fabpedigree.com/s058/fo53944.htm>
- 27 Widmer, *Urkundliche Beiträge* (glej opombo 18): 45-46.
- 28 Widmer, *Urkundliche Beiträge* (glej opombo 18): 115; Smonič: *Zgodovina kočevskega ozemlja* (glej opombo 18): 76.
- 29 Miha Preinfalk, *Auersperg: po sledih mogočnega tura*. (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005): 242-243.
- 30 Tiskarno je na podlagi tipa črk identifičiral Alfonz Gspan. Jože Koruza, *Vprašanje slovenskih puntarskih pesmi, v Kmečki upori v slovenski umetnosti. Zbornik razprav* (Ljubljana, Slovenska matica, 1974): 52.
- 31 O tem, ali sta bila vzklika gesli ali pa del neke borbene pesmi upornih kmetov, se menja razhajajo. Koruza, *Vprašanje slovenskih puntarskih pesmi* (glej opombo 30): 50; za prepis in prozni prevod pesmi glej prav tam, 53-55.
- 32 Boris Paternu, *Od kmečke puntarske do partizanske pesmi, v Kmečki upori v slovenski umetnosti. Zbornik razprav* (Ljubljana, Slovenska matica, 1974): 37-38.
- 33 Janez Bletwets: *Alt neues Lied von den krainerischen bauern, v Letopis Matice slovenske za leto 1877* (Ljubljana: Slovenska matica, 1877): 200-201.
- 34 Paternu, *Od kmečke puntarske* (glej opombo 32): 38-39.
- 35 Paternu, *Od kmečke puntarske* (glej opombo 32): 46.
- 36 Janez Menart, *Srednjeveške balade, v Sodobnost* (Ljubljana, DZS, 1971), 19/5: 470-471
- 37 Bratko Kreft, *Velika puntarija: dramska kronika iz leta 1573 v petih dejanjih* (Ljubljana, Slovenska matica, 1937).
- 38 Paternu, *Od kmečke puntarske* (glej opombo 32): 44.
- 39 Paternu, *Od kmečke puntarske* (glej opombo 32): 45; Radovan Gobec (ur.), *Naša partizanska pesem* (Ljubljana, Založba »Borec«, 1959): 16-18, 195.
- 40 Knut Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär: militärmythische Leitbilder in der Ideologie der SS* (Frankfurt, Peter Lang, 2008): 107.
- 41 Walter Moßmann, Peter Schleuning, *Alte und neue politische Lieder: Entstehung u. Gebrauch, Texte und Noten* (Reinbeck, Rohwolt, 1978): 126; Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär* (glej opombo 40): 106.
- 42 Gideon Botsch, Artamanen, v *Handbuch des Antisemitismus: Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Buch 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen* (Berlin: Walter de Gruyter, 2012): 44-45.
- 43 Florian Geyer (ok. 1490-1525), frankovski državni vitez, se je kot landknechtovski stotnik v vojni Svabske zveze leta 1519 boril proti vojvodi Ulriku Württenberskemu, zatem pa kot vojaški poveljnik in diplomat deloval v službi velikega mojstra Nemškega reda, Albrehta Pruskega. Kot Luthrov pristaš je ob začetku nemške kmečke vojne prevzel vodenje skupne kmetov iz Odenwalda, ki jih je vojaško izuril in opremil. Skupine se je zaradi barve oblačil prijelo ime »črna gruča« (v slovenskih prevodih tudi »črna četa«). Geyer se je zavzemal za državo, ki bi se naslanjala na kmete in meščane, brez privilegijev plemstva in duhovnikov. Leta 1525 so ga pri Würzburgu ubili vojaki njegovega svaka Wilhelma von Grumbacha. Manfred Luchschewski, *Persönlichkeiten, Ereignisse, Zusammenhänge der Geschichte* (Berlin, ePubli GmbH, 2013): 229; Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär* (glej opombo 40): 106-107.
- 44 Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär* (glej opombo 40): 106-107.
- 45 Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär* (glej opombo 40): 107.
- 46 V marksističnih krogih je Geyerja populariziral predvsem Friedrich Engels. Engels, *Nemška kmečka vojna* (Ljubljana, Komunist, 1973): 85-97; Stang, *Ritter, Landsknecht, Legionär* (glej opombo 40): 106.
- 47 8. konjeniška divizija Waffen-SS je bila ustanovljena junija 1942. Delovala je na območju Rusije, Madžarske in nekdanje Jugoslavije. Po zasedbi Budimpešte je 12. marca 1944 dobila ime Florian Geyer. Večji del enote je bil februarja naslednje leto uničen med boji za madžarsko prestolnico. Preostanek so vključili v novonastalo 37. prostovoljsko konjeniško divizijo Łützow. Jeffrey T. Fowler, *Axis Cavalry in World War II* (Oxford: Osprey Publishing, 2001): 20-22.
- 48 *SS-Liederbuch* (München: Rasse-und-Stellungshauptamt-SS, Zentralverlag der NSDAP, brez letnice): 51.
- 49 Ernst Klee, *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945* (Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 2007): 577.
- 50 Askerc je v ciklusu *Stara pravda* kombiniral tematiko kmečkih uporov 1515 in 1573. Na upor leta 1515 se tako izrecno nanašajo pesmi *Znamenja na nebu, Tlaka in Boj pri Brežicah*. Anton Askerc, *Pesmi* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984): 48-90.
- 51 Fran Jaklič, *Ljudska osveta, v Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo*. (Ljubljana, Katoliško tiskovno društvo, 1892): 103-114, 150-157, 197-209, 247-258, 294-304, 341-355.
- 52 Friedrich Engels, *Nemška kmečka vojna* (glej opombo 46): 71.
- 53 Po šolanju v Ljubljani se je Karl Rom leta 1920 izselil v Avstrijo in osem let pozneje v Gradcu končal študij medicine. Do druge svetovne vojne je najprej delal kot bolnišnični zdravnik po koroških bolnicah, od leta 1938 pa kot praktični zdravnik na Dunaju. V NSDAP se ni včlanil. Po vojni je bil do upokojitve zaposlen kot primarni Spodnjeavstrijske območne in kmetijske zdravstvene blagajne. Bil je med ustanovitelji in prvi predsednik Socialističnega združenja zdravnikov Avstrije. Wolfgang Neugebauer, Peter Schwarz, *Der Wille zum aufrechten Gang: Offenlegung der Rolle des BSA bei der gesellschaftlichen Reintegration ehemaliger Nationalsozialisten* (Wien, Czernin Verlag, 2005): 220.
- 54 Karl Rom: *Rebellion in der Gottschee* (Zürich-Letzpzig-Wien: Amalthea, 1938).
- 55 Zdi se, da je Rom pri potmenovanju likov morda skušal potegniti vzporednico z listinsko izpričanimi kasnejšimi kmečkimi voditelji. Leta 1595 sta tako v virih kot predstavnika podložnikov v sporih z grofom Štefanom Blagajskim omenjena Hans Janko (Jonke) iz Mozlja in Jurij Urbanč iz (verjetno) Slovenske vasi. Widmer, *Urkundliche Beiträge* (glej opombo 18): 68-70; Smonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja* (glej opombo 18): 107-108.
- 56 Franc Cankar, *Fridrihtajni in Kočevje v letih 1425-1515* (Kočevje, Turistično društvo, 1973).
- 57 Knjižnica je bila namenjena izključno popularizaciji Fridrihtajna. V seznamu uporabljene literature avtor tako ob *Uporu v Kočevju* kot vir navaja tudi roman Anne Wambrechtsamer *Danes grofje Čejski in nikdar več*. Cankar, *Fridrihtajni in Kočevje* (glej opombo 56): 33.
- 58 Dr. Ivan Stopar npr. v vodniku *Gradovi v razdelku o Fridrihtajnu* po Cankarju povzema: »Leta 1515 so grad oplenili podložni kmetje in pri tem ubili lakratnega zakupnika Thurna.« V *Gradovih na Slovenskem* pa pravilno ugotavlja: »Na nekem zborovanju so podložniki pobili Thurna in njegovega oskrbnika Stržena. Če so kmetje pozneje zavzeli tudi grad, zgodovina ne poroča.«; Ivan Stopar, *Gradovi* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991): 20; Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986): 294; primerjaj še Cankar, *Fridrihtajni in Kočevje* (glej opombo 56): 14-18.
- 59 Jože Pahor: *Matija Gorjan. Roman iz velikega upora slovenskih kmetov proti fevdalcem l. 1515* (Ljubljana, Slovenska matica, 1940).
- 60 Vinko Beličič, Jože Pahor: *Matija Gorjan. Roman iz velikega upora slovenskih kmetov proti fevdalcem l. 1515, v Ljubljanski zvon*. 52 (Ljubljana, Dom in svet, 1940): 499-500.
- 61 Neugebauer, Schwarz, *Der Wille* (glej opombo 53): 215.
- 62 Jože Pahor, *Matija Gorjan. Roman iz velikega upora slovenskih kmetov proti fevdalcem l. 1515* (Trst, Gregorčičeva založba, 1946).

